
KORA ÚJKOR

A Második Oszmán Birodalom. Politikai és társadalmi átalakulás a kora újkorban

A klasszikus oszmán történelemmel foglalkozó történészek, kutatók a Szigetváron 1566-ban elhalálozott Nagy Szülejmán szultán uralmával jelezték a birodalom fénykorát, s innen kezdve az Oszmán Birodalom fokozatos hanyatlásáról beszéltek, kiemelve olyan csomópontokat, mint az 1571-es lepantói ütközet,¹ vagy éppen a magyarországi török alóli felszabadító háborút elindító 1683-as bécsi ütközettel² fémjelezve ennek a folyamatnak a legfőbb állomásait, melyet erőteljes gazdasági, társadalmi hanyatlás és politikai decentralizáció is kísért.³ Az 1980-as évek végétől, 90-es évek elejétől kezdve azonban az oszmán történelem ezen időszakával foglalkozó kutatók közt is paradigmaváltás történt, és elkezdték beemelni az egyetemes történetírás új szempontjait és ennek fényében újra áttekinteni az addig hanyatlásként leírt korszakot.⁴ Az azóta megindult alapkutatások már inkább azt a megállapítást támasztották alá, hogy az oszmán állam gyorsan és hatékonyan reagált a kihívásokra, válságkezelése mind gazdasági, mind szociális szempontból néz-

1 Andrew C. Hess, *The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History. Past and Present* 57 (1972), 53–73.

2 Franco Cardini, *Il Turco a Vienna. Storia del grande assedio del 1683*. Roma–Bari, 2011.; Ivan Parvev, *Habsburgs und Ottomans between Vienna and Belgrade 1683–1739*. New York, 1995.

3 Jane Hathaway: Problems of periodization in Ottoman history: The fifteenth through the eighteenth centuries. In: *Turkish Studies Association Bulletin* 20.2. Fall 1996, 25–31.; Bernard Lewis: Ottoman observers of Ottoman decline. In: *Islamic Studies*. 1962/I, 71–87.; Donald Quataert: Ottoman history writing and changing attitudes towards the notion of 'decline'. In: *History Compass* 1. (August 2003); Halil İnalcık: *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*. New Rochelle, 1973, 41–52.; Sugar, Peter F. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804*. Seattle-London, 1977. 187–195.

4 Ld. például Suraiya Faroqi: Crisis and Change, 1590–1699. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Halil İnalcık–Donald Quataert eds. Cambridge, 1994. 411–673. Újabb összefoglalás: Douglas A. Howard: Genre and myth in the Ottoman advice for kings literature. In: *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*. Virginia H. Aksan–Daniel Goffman ed. Cambridge, 2007. 137–166.

ve sikeresen működött.⁵ *Jonathan Grant*, az Oszmán Birodalomban az új katonai technológiák elterjedését vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy ezen a területen az oszmánok nem voltak jelentős lemaradásban, legalábbis ami a katonai ipari és termelési mérleget illeti.⁶

Baki Tezcan,⁷ aki itt ismertetendő munkájában az Oszmán Birodalom XVII. századi történetét helyezi új megvilágításba, a fentebb ismertetett folyamathoz szervesen kapcsolódva, mélyreható levéltári kutatások alapján interpretálja újra az eddig az egyértelmű hanyatlás korszakaként leírt és értelmezett időszakot. A kötet politikai és társadalmi szempontból vizsgálja a kora újkori Oszmán Birodalom átalakításának történetét. Időszzerűségét és ennek köszönhető sikerét mutatja, hogy 2010-es megjelenése után 2011-ben kétszer újranyomták, majd 2012-ben a kemény kötésű változatok után puha kötésű kiadásban is megjelent.⁸

A szerző által 'Második Oszmán Birodalom'-ként definiált időszak és az ezzel járó jelentős átalakulások nagy vonalakban az 1580-as évektől indultak meg és 1826-ig tartottak. Tezcan kiindulópontja a vizsgált időszakkal kapcsolatban éppen az, hogy néhány területen valóban hanyatlás mutatkozott – ha csak a legszembevetőbbet említjük: megálltak az oszmánok nagy területi hódításai –, de a mindennapi élet más fontos területén, úgy, mint a politikában, a gazdaság vagy a társadalmi élet síkján, de még katonai téren is fontos, a modernizáció irányába ható változások következtek be.

A hidzsra szerinti 1000. (keresztény időszámítás szerint 1591.) év apokaliptikus várakozásának elteltével megváltozott az oszmánok időfogalma: a világvége a távoli jövőbe tevődött át, és ez a modern értelemben vett szekularizált világ felé való elmozdulást eredményezte.

Ha az uralkodói hatalom meggyengülését vesszük kiindulópontul, mint a korszakot hanyatlásként leírók (köztük a korabeli oszmán krónikások és a nyugati kortárs megfigyelők) egyik legfőbb vesszőparipáját, láthatjuk, hogy a XVII. századra, nagy belpolitikai küzdelmek révén, kialakult egy íratlan szabályrendszer, melynek alapján az oszmán szultánok tudhatták, hogy uralkodói minőségükben mit tehetnek meg, meddig mehetnek el, s mikor

5 Az egész kérdés historiográfia áttekintésének vázlatát, ld. Fodor Pál: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Budapest, 2006., 11–19.

6 Jonathan Grant: Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries. In: Journal of World History, volt.10.1. spring 1999, 179–201.

7 Baki Tezcan a davis University of California Történelem Tanszékének docense, számos angol és török nyelvű tanulmánya mellett nagyszámú festschrift társszerkesztője. (<http://history.ucdavis.edu/people/btezcan>)

8 Én a recenzióban ezt a változatot használtam, tehát az oldalszámok is ide vonatkoznak.

válík legitimmé letaszításuk a trónról. Az oszmán politikai kultúrában kialakulni látszott egy legitimizált ellenzéki réteg, mely erőteljesen érvényesíteni tudta akaratát az uralkodói akarat ellenében. 1603 és 1703 között kilenc szultán uralkodott az Oszmán Birodalomban, melyből hatnak úgy ért véget az uralma, hogy megfosztották a trónjától. Míg az elkövetkező időszakban, mely egy hosszú, belpolitikailag nyugodt periódus volt, csupán III. Ahmedet távolították el a hatalomból 1730-ban, mivel ő ismét erőteljesen hajlott arra, hogy abszolutisztikus eszközökkel kormányozzon.

A 'Második Oszmán Birodalom'-ban bekövetkezett gazdasági és az ebből fakadó jelentős politikai változások: a piacok kiterjedése és a globális kereskedelem megerősödése, majd ennek a fajta gazdasági fejlődésnek az irányvonala vezetett el a politikai nemzet kiszélesedéséhez és ezzel párhuzamosan az uralkodói autonómia korlátozásához a törököknél éppúgy, mint Európa más részein is az adott időszakban. Noha a különböző társadalmakban különbözőképpen ment végbe ez a folyamat, ám a gazdasági tőke politikai hatalommá történő formálódása, a politikai privilégiumok relatív demokratizálódása és ezzel együtt a politikai nemzet kiszélesedése minden államra jellemző volt, és Tezcan szerint ebben a vonatkozásban az Oszmán Birodalom együtt fejlődött Európa többi részével. A törököknél ennek két alapvető módja volt: vétel útján bekerült valaki a privilegizált katonai testületbe, adóbérlet lett és ezzel biztosította helyi nemesi státuszát, illetve a jogi hatalmat képviselő testület része lett (*ulema*).

A politikai nemzet kiszélesedésével párhuzamosan kezdett kialakulni egy kollektív oszmán politikai identitás is. Az 1453–1580 közti, Tezcan által apáról fiúra öröklődő (patriarkális) birodalomnak nevezett képződményből azután kezdett el egy kora-újkori modern állam kialakulni, hogy ezek a középkori struktúrák – a piacok kiterjedésével, a globalizált kereskedelem hatására – teljesen átalakultak és a politikai nemzet kiszélesedésének köszönhetően egy protodemokratikus politikai struktúra jött létre, mely az uralkodó hatalom jelentős korlátozását hozta magával. Kialakult az újkori oszmán állam, mely az uralkodó osztály politikai képviseletét látta el, s vele együtt egy, addig ismeretlen, kollektív oszmán politikai identitás. Az oszmán identitás változásáról szólva *Fodor Pál* is kiemeli, hogy a politikai és a vallási vezetők közti kulturális-vallási válaszfalak a XVII. század elejére nagyrészt eltűntek, s az Oszmán Birodalomban létrejött a Tezcan által is kiemelt oszmán-muszlim uralkodói elit.⁹

9 Fodor Pál: Az oszmán–török identitás változásai (XIV–XVII. század) In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk. Ács Pál-Székely Júlia. Budapest, 2012. 13–39, főként 29.

Azáltal pedig, hogy elismerték, hogy elvileg minden szabad muszlim férfi az uralkodó osztály részévé válhatott, az állam feladta politikai kizárólagosságát. A XVIII. századra kiépült az a három pillér, mely a birodalom belső nyugalmát egy évszázadon át biztosította. Egyrészt megtörtént a *janicsár*testület függetlenségének elismerése az oszmán kormányzat részéről. Másrészt az uralkodók nagyobb politikai hatalmat és mozgásteret hagytak az *a'yan*-oknak,¹⁰ vagyis – az immár öröklődővé vált, generációkon keresztül kiépített – helyi hatalmasságoknak, vezető családoknak, akik gyakorlatilag városaik, tartományaik „természetes” vezetői lettek, s így érdekükben állt a kormányzásukra bízott területen a béke és a fejlődés fenntartása. Az uralkodói hatalom és a helyi hatalom között kialakult a konszenzus, megtörtént a hatalom megosztása a központi, uralkodói és a helyi szint között. Harmadrészt a *mevali* réteg, vagyis a „törvény urai”, mely egy kizárólagos csoport, egy muszlim jogász elit kialakulását feltételezi, ahol szintén apáról-fiúra szálltak a tisztségek. Ennek a csoportosulásnak komoly hatása volt az oszmán dinasztikus politika alakulására.

A szerző szerint a XVII. századi politikai küzdelmek során kialakult 'Második Oszmán Birodalom' éppen akkor ért véget, amikor a birodalom tudatos megreformálását célul kitűző II. Mahmud szultán a helyi családok hatalmát centralizálta, hadseregreformjának köszönhetően megszüntette az egykori elit gyalogos csapatokat, vagyis véres leszámolások közepette eliminálta a janicsárokat, végül pedig az ulema réteg hatalmát gyengítette meg. Ezeknek az intézkedéseknek a nyomán az újkori oszmán államban létrejött szociálpolitikai konszenzus felborult, a különböző szociális csoportok elvesztették képviselőtüket a kormányzásban, az Oszmán Birodalom egy új korszaka köszöntött be.

Baki Tezcan könyve alapos és komoly levéltári kutatások eredményeként valójában öt év történetét (1617–1622) emeli ki részletesen. Annak az öt évnek a történetét az Oszmán Birodalomban, amikor korábban soha nem látott trónöröklések és trónfosztások történtek, s ez adja az alapját annak, hogy az időben vissza és előretekintve felvázolja azt a folyamatot, mely az oszmán intézményrendszer radikális átalakításához vezetett, szembemenve az abszolutista hagyománnyal. A szerző, egy aktuális történelmi trendhez szorosan kapcsolódva, ennek a kritikus öt évnek a gazdasági és mindenekelőtt politikai hátterét ismerteti részletekbe menően, s ezáltal érteti meg az

¹⁰ Ezt az időszakot az ayanok korszakának is nevezik. Ld. Bruce Masters: *The Arabs of the Ottoman Empire, 1516–1918. A Social and Cultural History*. Cambridge University Press, New York, 2013. 83–85.; Albert Hourani: *Ottoman Reform and the Politics of the Notables*. In: *Beginnings of Modernization in the Middle-East*. Ed by William Polk-Richard Chambers. Chicago, 1968. 41–68.

olvasóval, hogy mi módon alakultak át a birodalom gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai az általa „Második Oszmán Birodalom”-nak nevezett időszakban. Tezcan emellett párhuzamot von a hasonló európai folyamatokkal, elsősorban az Angliában bekövetkezett változásokkal, s levonja a következtetést, hogy érdekesebb lenne az oszmán történelemnek ezt a szakaszát nem hanyatló korszaknak, hanem az átalakulás időszakának nevezni, mely átalakulás aztán még hosszú évszázadokon át biztosította az oszmán dinasztia és a birodalom fennmaradását.

Baki Tezcan: The Second Ottoman Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern World (A Második Oszmán Birodalom. Politikai és társadalmi átalakulás a kora újkorban). Cambridge University Press, (Cambridge Studies in Islamic Civilization) 2010/2012, XVIII + 284 o.

F. Molnár Mónika